

LITTERATUR

BOHEMAN OM KRIGET

av GUNNAR UNGER

I den med stor spänning motsedda andra delen av sina memoarer "På vakt" har ambassadör Erik Boheman tagit steget från anekdoternas värld till allvarets, från *la petite histoire* till världshistorien. Den handlar nämligen om hans tid som kabinetssekreterare under andra världskriget. Redan ämnet i sig självt är nog för att förläna boken en annan atmosfär och ett annat värde än den föregående. Därtill kommer att författaren stramat upp sin stil och koncentrerat sin framställning — de drag av ytlighet och nonchalans, för att inte säga rent slarv som störde i den första delen har till största delen försvunnit i den andra. Man läser den villigt, uppmärksamt, med oavlåtligt intresse från första sidan till den sista.

Det är alltså en fängslande och även underhållande bok; Bohemans beska och friska humor förnekar sig inte heller i de mest ödesdigra och allvarsmättade sammanhang. Men kan man därför säga att den fullt ut motsvarar ens förväntningar? Kanske inte riktigt. En lätt besvikelse inställer sig trots allt. Den beror mindre på vad som står i boken än på vad som inte står där. Att den inte innehåller några direkta avslöjanden må vara hänt, man skall inte begära indiskretioner av en gammal diplomat, låt vara att han dragit sig tillbaka från karriären. Men den innehåller överhuvudtaget förvånansvärt lite nytt; man har en

känsla av att man borde fått veta åtskilligt mera.

Enligt uppgift har Boheman, som den lojale ämbetsman han är, låtit sitt manuskript förhandscensureras av UD. Granskningen lär ha varit ganska skonsam. Det förljades att endast två avsnitt uteslutits på departementets begäran. Det ena skall ha rört det famösa telegram från vår Londonminister Björn Prytz, som anses ha spelat en utslagsgivande roll för den svenska regeringens bifall till de tyska transiteringskraven efter upphörandet av striderna i Norge på sommaren 1940. Prytz återgav i telegrammet ett samtal han haft med R. A. Butler, som vid denna tidpunkt var lord Halifax' närmaste man i Foreign Office. Butler skulle ha varnat svenska regeringen för att genom någon form av "*bravado*" utmana tyskarna och till och med antytt möjligheten av en separatfred. Förekomsten av detta telegram har varit känd av en större krets alltsedan utrikesminister Günther åberopade det under en diskussion i Utrikespolitiska Institutets regi under kriget och därmed vann på poäng över sina antagonister Johannes Wickman och Herbert Tingsten. Det har emellertid aldrig varit publicerat i någon offentlig aktsamling och återfinns sålunda icke i UD:s vitbok om "Transiteringsfrågan juni—december 1940". Orsaken torde vara en direkt hänvändelse från engelsk sida, där man av

hänsyn till Butler undanbett sig telegrammets publicering, och detta önskemål respekteras alltså fortsättningsvis av svenska UD. Det andra avsnittet skall ha rört passerandet genom svenskt territorialvatten av tyska örlogsfartyg under handelsflagg med destination till Finland efter fortsättningskrigets utbrott midsommaren 1941. Eftersom denna passage var fullt förenlig med folkrätten kan det synas egendomligt att omnämmandet av den föranledde ett ingripande från UD:s sida, men speciella hänsyn till vissa pågående förhandlingar med Sovjetunionen påstås ha spelat in, vilket i så fall onekligen vittnar om en egenartad skuggrädsla.

Som framgår har UD:s censur av allt att döma inte varit omfattande, även om det prytzka telegrammet otvivelaktigt varit en betydelsefull faktor för regeringens beslut i en fråga av stor politisk och inte minst psykologisk vikt. Nej, den censur man fäster sig mera vid är Bohemans egen. Han är på vissa punkter anmärkningsvärt förtegen eller åtminstone fåordig. Två iögonenfallande exempel må nämnas. Det ena gäller Ålandsfrågan. Den ägnas i Bohemans bok sammanlagt drygt tre sidor. Man skulle kunna tro att det inte rörde sig om en av de viktigaste utrikespolitiska förhandlingar, som i modern tid förts av en svensk regering, en förhandling, som syftade till utformandet av en ny svensk utrikespolitik eller, rättare sagt, av en svensk utrikespolitik och som kunde ha lett till att en helt ny politisk situation uppstått i Norden. Man skulle vidare kunna tro att det inte var Erik Boheman, som vid Sändlers sida var den från svenskt diplomatiskt håll drivande kraften i Ålandsförhandlingarna och medverkade i dem från början till slut — så självutplånande ter han sig, för ovanlighetens skull, i sammanhanget. Man frågar sig nästan om han

skäms för sin andel i Ålandsplanen, om han finner det inopportunt att erinra om vad som då tilldrog sig. Särskilt när man läst Krister Wahlbäcks nyutkomna doktorsavhandling om den svenska Finlandspolitiken, blir man häpen över Bohemans knapphändiga sätt att avfärda Ålandsfrågan. Han kan visserligen försvara sig med — och gör det också — att "Stockholmsplanen aldrig ledde till något som helst resultat" och att "den situation den avsåg att möta aldrig inträffade". Detta är onekligen sant, men det hindrar inte att Ålandsfrågan är en av de intressantaste episoderna i svensk samtidshistoria och att Bohemans ovilja att ingå på den förefaller nästan gåtfull.

Det andra exemplet gäller en ändå märkligare om också långt flyktigare episod i vår moderna utrikespolitik, kanske den märkligaste av alla — och den berörs av Boheman inte med ett ord! På hösten 1940, ett halvår efter marsfreden, var Finlands situation förtvivlad. Den ryska pressen, de ryska påtryckningarna, den ryska infiltrationen och den ryska inblandningen i Finlands inre politik gav klart vid handen att Finlands dyrköpta självständighet var i överhängande fara. I detta läge tydde man sig till Sverige. Det gick så långt att förhandlingar fördes på regeringsnivå inte bara om ett försvarsförbund mellan Sverige och Finland, inte bara om ett statsförbund med gemensam försvars- och utrikespolitik, utan om en formlig union med gemensamt statsöverhuvud, d. v. s. med kung Gustav V som konung av Sverige och Finland. Planerna utarbetades ganska detaljerat, bland annat tycks ha förordats att den gemensamma utrikesledningen skulle ha sitt säte i Stockholm, medan den gemensamma försvarsledningen skulle ha sitt i Helsingfors. Detta var alltså inte förflugna tankar av kann-

stöpande privatpolitiker utan konkreta förslag, som med Per Alb. Hanssons vetskap och gillande av Christian Günther — på finländskt initiativ — dryftades med ledande finländska politiker. Man häpnar onekligen, när man hör detta, så sensationellt verkar det. Det innebär ju en avvikelse från s. k. traditionell svensk utrikespolitik i jämförelse med vilken Stockholmsplanen i Ålandsfrågan ter sig högst beskedlig, även om den hade vittutseende konsekvenser. Men om hela denna sak inte ett ord hos Boheman. Han kan även i detta fall hänvisa till att inget resultat nåddes; planerna strandade på ett ryskt veto, med den påföljd att Finland nolens volens drevs i armarna på Tyskland. Om så inte skett hade fortsättningskriget utan tvivel kunnat undvikas. Må vara att de djärva planerna på en union mellan Sverige och Finland stannade på papperet; de innebär dock det mest fantasieggande och okonventionella projekt som på allvar diskuterats av den svenska utrikesledningen under detta århundrade. Nog hade det väl varit värt en kommentar? På direkt förfrågan av recensenten har Boheman uppgivit att han knappast var invid i dessa planer och de dessutom förefallit honom så orealistiska att han inte brytt sig om att gå in på dem. Visst kan de förefalla orealistiska nu — men var de verkligen så orealistiska då?

Låt oss emellertid övergå från vad Boheman förtiger — hur signifikativt det än kan vara — till det han verkligen berättar.

Något av det intressantaste är det som gäller den s. k. abdikationskrisen 1941, d. v. s. kung Gustaf V:s förmenta abdikationshot i samband med transiteringen av den beryktade Engelbrechtdivisionen kort efter fortsättningskrigets utbrott. Med jämna mellanrum har man i den radikala pres-

sen gjort ett stort nummer av detta "abdikationshot", som begagnats som tillhygge i en antimonarkistisk kampanj. Man har gjort gällande att kungen uppträdde inkonstitutionellt genom att använda otillbörliga påtryckningsmedel för att främja tyskarnas anspråk. Uppgiften om "abdikationshotet" spreds på ryktets vingar från socialdemokratiska riksdagsgruppen, där statsminister Per Alb. Hansson skulle ha nämnt att kungen hotat att abdikera om inte transiteringskravet bifölls. En viskningskampanj på detta tema organiserades av de socialdemokratiska buskagitatorerna ute i landet för att försvara statsministerns och riksdagsgruppens hållning. Abdikationsteorin har sedermera ansetts få stöd bland annat av en rapport från Tysklands dåvarande Stockholmsminister, prinsen av Wied, som påträffats i ett tyskt arkiv efter kriget.

När diskussionen om "abdikationshotet" först uppkom var Per Alb. Hansson redan död, men en av de ytterst få personer som förutom Hansson kunde veta något om vad som verkligen förevarit, nämligen Christian Günther, förnekade bestämt att han fått det intrycket att kungen avsett att hota med abdikation. Icke förty fortsatte man från radikalt håll att frenetiskt driva abdikationsteorin. I denna tidskrift däremot uttalades den uppfattningen att statsminister Hansson i medvetet taktiskt syfte pressat innebörden i ett av kungen fällt yttrande för att kunna använda det som ett påtryckningsmedel mot sin egen riksdagsgrupp, att "abdikationshotet" var en myt, fabricerad i syfte att skydda statsministern och den socialdemokratiska partiledningens prestige. Denna uppfattning bekräftas nu på ett eftertryckligt sätt av Erik Boheman, som vid sidan av Günther visar sig vara det enda kvarlevande förstahandsvittnet i saken. Bohe-

man meddelar att efter det aktuella sammanträdet med utrikesnämnden kungen en stund samtalat med stats- och utrikesministrarna samt Boheman själv. Majestätet yttrade därvid: "Om de inte går med på vad ni" — d. v. s. stats- och utrikesministrarna — "vill, då vill jag inte vara med längre." Boheman säger, liksom Günther före honom, att detta uttalande väl närmast "avsåg att stödja den sittande regeringen och inte som ett på något vis klart framfört abdikationshot".

Vidare omtalar Boheman, vilket kanske är det viktigaste i hela hans redogörelse, att när han och statsministern tillsammans gick därifrån, Hansson yttrade till Boheman: "Det var förbannat bra att gubben sa det där, det ska jag använda i min partigrupp!" Så skedde också i den form att partigruppen gavs det intrycket att kungen hotat med abdikation. Den socialdemokratiska gruppen beslöt därefter som bekant först att man skulle ställa sig avvisande till transiteringskravet om enighet härom kunde uppnås med de andra partierna. Om så inte var fallet skulle nytt beslut fattas — men i själva verket visste alla på förhand att så inte var fallet. Detta föreföll, skriver Boheman också med allt skäl, vara "en alibimanöver, då man hela tiden visste vad resultatet skulle bli". Per Alb. Hanssons lika skickliga som cyniska utnyttjande av "abdikationshotet" i organiserandet av denna alibimanöver kan nu, tack vare Boheman, betraktas som slutgiltigt avslöjat, ett avslöjande som borde vara en kännbar tankeställare för abdikationsteoriens propagandister.

En annan tankeställare för samma radikala pressorgan, som drivit abdikationsteorin, är vad Boheman har att förtälja om ett mellanhavande med just prinsen av Wied. Denne kom en dag med en begäran om en transiteringseftergift, som han visste inte

skulle komma att bifallas. Han inskränkte sig därför till en kort framställning och fick ett ändå kortare avböjande svar: "*Ganz unmöglich Durchlaucht!*". Hela samtalet var över på en minut. Nästa dag låg på Bohemans bord en av den svenska under rättelsetjänsten uppsnappad och dechiffrerad telegrafisk rapport till Auswärtiges Amt från Wied om samtalet med Boheman. Rapporten, som var flera maskinskrivna sidor lång, redogjorde för hur Wied värtaligt utvecklat sin uppfattning, medan Boheman skulle ha gjort några enfaldiga och illa formulerade invändningar. Den slutade med uppgiften att Boheman visserligen inte lovat någonting men "*war erscheinlich sehr impressioniert!*". Incidenten visar, skriver Boheman, vilket osäkert material för den historiska forskningen diplomatiska rapporter utgör, i synnerhet när de kommer från representanter för totalitära stater. Dessa ord bör vara beskärmt att svälja för de svenska tidningar och samtidshistoriker, som sökt skapa sensation kring sina fynd i tyska diplomatiska arkiv och med stöd av sådana rapporter som den av Boheman omnämnda riktat anklagelser mot de tyska diplomaternas svenska interlokutörer. Ytterligare relief har inom parentes sagt denna synpunkt fått genom det engelska publicerandet av en rapport från den ökände envoyén Schnurre, i vilken påstås att utrikesminister Günther skulle varit benägen för en svensk-tysk biståndspakt under kriget. Detta påstående är redan med kändedom om Günthers inställning absurt men har dessutom med hjälp av uppteckningar i UD kunnat visas vara ett rent falsifikat.

Även i Bohemans andra del förekommer åtskilliga personkarakteristiker av intresse. Han yttrar sig nästan onaturligt erkännamt om sina medarbetare i UD, inte minst om sin rival Gunnar

Hägglöf, vilket onekligen vittnar om en snart sagt överraskande storsinnet i betraktande av det kalla krig, som länge pågått mellan dessa toppmän i den svenska utrikesförvaltningen. Gunnar Carlsson och bröderna Jacob och Marcus Wallenberg jr hör till dem som får välförtjänta eloger för sina insatser under kriget. Mera kritisk är Boheman i sin bedömning av vissa ledamöter av samlingsregeringen, särskilt högerledaren Gösta Bagge, en bedömning som åtminstone i detta speciella fall förefaller något orättvis och kanske kommer att justeras av forskningen. Ett alldeles utmärkt avsnitt ägnar Boheman åt förhållandet mellan regeringen och pressen, man kan bara beklaga — inte minst som förutvarande tjänsteman i informationsstyrelsen — att hans kloka synpunkter inte fick sätta sin prägel på regeringens handläggning av pressärenden. Ett annat avsnitt som påkallar särskilt intresse är Bohemans detaljerade och initierade redogörelse för den svenska regeringens *bona officia* när det gällde att lösgöra Finland ur fortsättningskriget.

Även om bokens grundton av naturliga skäl är allvarsam, saknas som antytts, inte muntrande inslag. När Boheman på hösten 1942 skulle förhandla i Washington om bl. a. oljeimporten fick han ett "Sesam öppna dig" i form av en personlig telegrafisk rekommendation från Churchill till president Roosevelt. Rekommendationen var följden av ett lunchbesök, som Boheman fick tillfälle att avlägga hos Churchill på Chequers i oktober 1942. Den enda medgästen var fältmarskalk Smuts från Sydafrika. Vid lunchen var Churchill på strålande humör och började demonstrera slagordningen vid Narva, som han tydligen kände i minsta detalj. Tändstickor placerades ut och Boheman noterade med tillfredsställelse — som gammal reservofficer vid

Smålands husarer — att en representerade Smålands ryttare. Churchill prisade Carl XII i högstämda ordalag och förklarade honom vara en av världens största fältherrar, jämbördig med Alexander den store och Napoleon. Boheman, som inte hör till Carl XII:s beundrare, tyckte till slut att det blev lite för mycket av det goda och yttrade något om att Carl visserligen varit en stor fältherre men en olycka som kung, eftersom Sverige genom honom förlorat sin stormaktsställning och sina besittningar på andra sidan Östersjön. När Churchill fått veta vilka det var, sade han med en oeffterhärmlig glimt i ögat: "Boheman, om ni går med oss i kriget, kan jag tyvärr inte lova er de baltiska staterna, men jag lovar er Bremen och Verden — i det skick de befinner sig, inte repareerade."

Det var onekligen ett minne för livet för en svensk diplomat.

Boheman slutar något abrupt, men mycket trevligt, sin andra del med att berätta om hur han lyckades förvärva familjegodset Anneberg i närheten av Jönköping och om vad det betytt för honom att kunna slå rot där, i en egen svensk torva, som dessutom besitter ett sådant affektions- och traditionsvärde för honom. Det ger en ganska oväntad och nästan rörande bild av den kallhamrade, kosmopolitiska diplomatens längtan till och beroende av fädernejorden, som man inte skulle vilja vara utan. Författaren får här ett sympatiskt drag av mänsklighet, som man kanske saknat i den föregående skildringen.

Man kan rikta invändningar mot Bohemans del 2 — mot vilken bok kan man inte det? — men det står alldeles klart att den är ett viktigt historiskt dokument, en av de allra värdefullaste källorna till vår kunskap om hur den svenska utrikespolitiken utformades under det andra världskri-

get. Kompletterad med Gunnar Hägg-löfs bok om krigshandelspolitiken ger den en så god kartläggning av Sveriges roll under andra världskriget som man kan begära till dess att den historiska forskningen fått lämna sin. Under alla förhållanden har man an-

ledning att känna djup tacksamhet över att en av de huvudagerande i sammanhanget, den man som tillsammans med stats- och utrikesministrarna de facto utgjorde "utrikesledningen", har kunnat och velat ge sin personliga version av vad han upplevt.

Var och en som haft någon kontakt med riksdagen och dess arbete, känner igen den bekymmersamma situationen. På onsdagen kommer ett utskottsutlåtande, på torsdagen står det ett kort meddelande därom i tidningarna. En sakkunnig utomstående läser det, får klart för sig, att det är någonting som måtte vara på tok: en synpunkt som glömts bort, konsekvenser som förbisetts — eller vad felet nu kan vara. Han har då allra högst två dagar på sig för att skaffa sig handlingarna i ärendet, för att komma i kontakt med någon ledamot av riksdagen som kan tänkas bli intresserad för frågan och informera denne, eller för att — om han har pennan i sin makt — sätta sina tankar i skrift och få in dem i någon tidning. Vill sedan den eventuellt på detta sätt intresserade riksdagsmannen i sin tur ta saken i mera allsidigt övervägande, höra andra synpunkter och söka bilda sig en självständig mening, då är det icke lätt att få de två dagarna, som för övrigt äro fyllda med mycket annat arbete, att räcka till.

Svensk Tidskrift 1924